

Charakteristika vývoje osídlení severní Moravy v 8.—15. stol.

VLADIMÍR GOŠ

Systematické výzkumy slovanských a středověkých sídlišť na severní Moravě, které se prováděly v posledních patnácti letech nám dovolují podat ucelený přehled vývoje osídlení celé oblasti. Terenními průzkumy máme pokryto údobí od 8. do 15. stol., můžeme tedy hodnotit typy objektů, způsob zástavby a zejména vývoj hmotné kultury. Osídlení probíhalo plynule, bez rušivých zásahů zvenčí, pouze u některých projevů hmotné kultury můžeme sledovat kvalitativní změny.

Slovanské osídlení na Mohelnicku máme v současné době doloženo od 7.—8. stol., okolní pahorkatina a také podhůří Jeseníků bylo osídleno až v pol. 13. stol. Do 9.—10. stol. náleží osada zkoumaná v letech 1978—79 na jižním okraji katastru Palonína. Při hloubení průkopu pro dálniční těleso byla narušena osada na ploše 5000 m², podařilo se zde interpretovat 5 usedlostí, které se skládaly vždy z obytného nadzemního domu srubové konstrukce, několika užitných objektů a jedné až dvou obilnic.

V letech 1966—1974 se zkoumalo rozsáhlé sídliště na jižním okraji Mohelnice datované do 2. pol. 10.—pol. 13. stol. (Goš 1973, 371). Osada měla výrazně řemeslnický charakter, žili zde specializovaní hrnčíři, kteří zpracovávali tuhový materiál těžený v ložiscích u nedalekého Svinova. Archeologicky bylo možné zkoumat jen východní část sídliště, ve kterém se nalézaly zbytky dělen. Mezi nimi se však podařilo zachytit reliкty nadzemních srubových staveb.

Třetí rozsáhlejší záchranná akce se prováděla na sídlišti z 13.—14. stol. v Rýmařově v letech 1971—1976 (Goš, Novák, Karel 1977). Odrážejí se zde všechny specifické rysy nově kolonizovaného prostoru v podhůří Jeseníků. Osada leží na pravém břehu malého Podolského potůčka na svahu s jihovýchodní expozicí a je vzdálena 600 m od středověkého jádra města. Celkový rozsah osídlené plochy se nepodařilo zjistit, mohla být odkryta plocha jen 1250 m². Na sídlišti probíhala intenzivní stavební činnost, kombinací horizontální stratigrafie a typologického vývoje keramiky byly vypracovány čtyři vývojové fáze. Mezi objekty 1. a 2. fáze je patrný velký kvalitativní rozdíl, do 1. fáze náleží mělké zahloubené jámy starší hradištní tradice, 2. fáze je reprezentována trojprostorovým domem se stěnami zhotovenými z pýchované hlíny. Do třetí fáze náleží zahloubené domy se šikmým vchodem a stěnami zbudovanými obdobnou technikou. Ve čtvrté fázi datované na závěr 14. stol. již na sídlišti dozníval život. V osadě se také podařilo zachytit v 1. fázi zbytky po rýžování zlata. Nálezová situace v Rýmařově není prozatím jednoznačně vysvětlitelná, sídliště můžeme považovat za předlokační sídliště města anebo se jedná o osadu zřízenou k zásobování města a k usídlení hornických prospektorů. Osada se svým charakterem neliší od ostatních venkovských sídlišť Moravy.

Menší záchranné akce se prováděly v Lošticích, městě s rozvinutou výro-

Obr. 1. Palonín. Objekt 100.

bou specifické hrnčířské výroby. V roce 1977 se zkoumala usedlost hrnčíře na jihozápadním okraji náměstí datovaná do 14.—poč. 15. stol., kterou tvořil obytný dům, pec na pálení keramiky a rozsáhlé střepiště v zahradách (Goš 1980). Na parcele byl před založením města postaven ve 2. pol. 13. stol. zahloubený dům se šikmým vstupem. V roce 1980 se podařilo v zahradách města zachytit dvě rozsáhlá střepiště, další výrobní objekty na malé ploše nebyly patrné.

Srovnání vývojových trendů časného středověku na severní Moravě můžeme začít u půdorysů domů. K dispozici máme relativně velký počet reliktních staveb, při interpretaci jejich významu však narážíme na velké problémy. V Paloníně a v Mohelnici se nepodařilo zachytit pravidelné čtyřúhelníkovité stavby s otopným zařízením v rohu jako např. na Pohansku u Břeclavi (Vignatiiová 1980, 295), ale nejruznější muldovité jámy různých tvarů. Po důkladném srovnání se situací na sídlištích v NDR a Polsku (Donat 1980) považujeme mělké zahloubené jámy vyplněné sytě černou hlínou případně promíšenou kamenky a uhlíky za zbytky nadzemních srubových staveb. Jáma je pouze prošlapanou částí srubu, nepokrývá celý půdorys a indikuje jen přítomnost nadzemní stavby. V Paloníně jáma 1 měla obdélníkový půdorys o rozměrech 390 × 160 cm, šikmé stěny plynule přecházely v mísovité dno zahloubené 50 cm, výplň tvořila černá hlína s uhlíky prostoupená kamením. Jáma 109 měla obdélníkový tvar o rozměrech 300 × 100 cm, mísovité dno se zahlubovalo 10 až 14 cm, výplň tvořila černá hlína prostoupená kamením. Prakticky totožné zbytky srubů pochází z Mohelnice, ve všech jamách také chybí otopné zařízení, které původně stálo na úrovni terénu doby slovanské a teprve následnou kultivací terénu bylo zničeno. Jáma 149 měla nepravidelně protažený tvar o rozměrech 295 × 60—90 cm, stěny šikmé a nerovné dno se mísovitě zahlubovalo 10—20 cm do podloží. Výplň tvořila černá hlína s mazanicí. Jáma 151 nepra-

videlně oválná o velikosti 290 × 110—135 cm měla také šikmé stěny, které plynule přecházely v nerovné dno zahluobené 30 cm, výplň tvořila černošedá hlína. Jáma 102, která je doprovodným materiálem datována do pol. 13. stol., měla nepravidelně obdélníkový tvar o rozměrech 270 × 70—100 cm, mísovité dno se zahlubovalo 15—20 cm, výplň tvořila černá hlína s mazanicí a kameny.

K zásadní změně v budování obytných staveb na Mohelnicku došlo okolo pol. 13. stol. Náhle se přestaly budovat lehké nadzemní stavby a k bydlení se začaly používat zahluobené stavby se šikmým vchodem. Původní slovanské obyvatelstvo žilo v úrodné kotlině dále bez výraznějšího přílivu cizích kolonistů a vysvětlení tedy musíme hledat ve změnách sociálně-ekonomických podmínkách. Materiál severní Moravy tedy přesvědčivě ukazuje, že zemnice 13. stol. geneticky nenavazují na zahluobené stavby doby slovanské. Změnu stavebního stylu dokládá půdorys domu zachycený v Lošticích na parcele č. p. 15 na jv rohu náměstí. Dům měl pravidelný čtvercovitý půdorys o rozměrech 600 × 580 až 620 cm, podlaha se zahlubovala 75—80 cm do podloží, tedy zhruba 100 cm pod úroveň původního terénu. Šikmý vchod se nalézal v sz části, nosný skelet stavby tvořily kůly umístěné v rozích a uprostřed stěn. Zhruba ve středu chaty bylo zřízeno ohniště, vedle něj stála zahluobená spodní část zásobnice. Chata je starší jen o několik decenií než jáma 102 v Mohelnici, ale svým provedením se od ní zásadně liší.

Také v nově kolonizovaných oblastech se prosadil zahluobený obytný dům se šikmým vchodem. V Rýmařově — Bezručově ulici měl např. objekt XVI. vnější rozměry 6,4 × 4,8 m, zahluboval se 0,9—1,7 m a stěny byly zhotoveny z hlíny pěchované mezi dvě desky o síle 0,3—0,45 m.

V průběhu 13. stol. došlo také k výrazným změnám v půdorysném uspořádání vsí. Zde jsou naše poznatky torzovité, neboť žádná osada není doposud prozkoumána vcelku. Pouze na sídlišti v Paloníně se podařilo zachytit uskupení objektů, které považujeme za usedlosti. Předpokládané sídlištní jednotky byly volně rozmístěny na ploše bez jakéhokoliv uspořádání. Obytná část osady v Mohelnici nebyla zachycena, pravděpodobně jen několik obytných domů bylo rozmístěno mezi výrobními objekty. V Rýmařově se podařilo odkrýt řadu za-

Obr. 2. Keramika z Mohelnice (12. stol.) a Loštic (13. stol.).

hloubených zemnic, které vytvářely ulici, účelové stavby usedlostí se na malé ploše nezjistily. Nálezová situace je obdobná jako na jiných venkovských sídlištích a svědčí o změněných ekonomických podmínkách rozvinutého feudalismu.

V domovém půdorysu a zástavbě vsí došlo na severní Moravě v průběhu 13. stol. k výrazné diskontinuitě vývoje, v keramice, která je další výraznou skupinou hmotných památek sledujeme plynulý vývoj od doby slovanské až do pozdního středověku. Ve střední době hradištní se v domácnostech používaly jen nižší baňaté hrnce vyrobené podomácky z hlíny silně promíšené tuhou. Teprve na počátku mladší doby hradištní se výrobní sortiment rozšířil o zásobnice, mísy, nádoby s válcovitým hrdlem aj. Nádoby již vyráběli specializovaní řemeslníci, do hlíny se i nadále přidávalo velké množství tuhy. Grafitová surovina se získávala v ložiscích u Svinova, transportovala na sídliště do Mohelnice, zde se drtila a mísila do keramické hmoty. Výzdoba nádob byla velmi jednoduchá, tvořily ji vodorovné žlábký a šikmé vrypy, pouze zásobnice měly

Obr. 3. Mohelnice. Část sídliště s jámami na zpracování tuhy.

bohatší dekor. Keramika severní Moravy se prakticky nelišila od nádob vyráběných v jižních částech země. V průběhu 13. stol. se používaly dále tvary odvoditelné ze starší slovanské tradice, došlo jen k obohacení o nové výzdobné prvky, radélko a nové tvary, džbán, poklička s třmenovým uchem aj. Na severní Moravě se začal v této době formovat svérázný výrobní okruh charakteristický vysokým obsahem tuhy přidávané do hlíny a také specifickou profilací nádob. Tuha se nadále získávala u Svinova a v okolí výchozu suroviny se vytvořil okruh dílen, které z něj odebíraly materiál a produkovaly prakticky totožné zboží. Specifika dílenského okruhu se plně projevila až v průběhu 14. stol., kdy vyráběná keramika se výrazně odlišila od zboží produkovaného v dílnách jižní a střední Moravy. V současné době není možné stanovit přesný rozsah a množství dílen, které do výrobního okruhu náležely, obtížné je také

určit jak daleko se vyráběné zboží exportovalo. Hrnčíři v okolí Loštic začali koncem 14. stol. vyrábět specifickou tzv. loštickou keramikou, která je charakteristická povrchem pokrytým puchýřky a specifickými tvary nádob. Puchýřky způsobovaly kysličníky železa obsažené v tuhové hlíně a výše výpalu v pecích. Na středověké tvrzi v Konůvkách se podařilo nalézt kolekci nádob, které měly na povrchu drobné puchýřky a vzdáleně připomínaly tzv. loštickou keramikou (Šaurová 1980, 103). Autorka výzkumu správně rozpoznala, že puchýřky vznikly náhodně vypálením železitých hlín a keramikou tedy nemá žádnou souvislost se severomoravským výrobním okruhem. Vymezení dílenského okruhu se ukazuje tedy jako oprávněné, další výzkumy v místě jeho centra, Lošticích, pak upřesní kvantitu a kvalitu keramické produkce.

Literatura

- Donat, P. 1980: Haus, Hof und Dorf im Mitteleuropa vom 7.—12. Jhdts. Berlin.
Goš, V. 1973: Slovanská osada v Mohelnici, AR XXV, 371—379.
Goš, V. 1980: K problematice výroby loštické keramiky, Sborník ze semináře Zkoumání výrobních objektů a technologií arch. metodami konaném dne 12. 12. 1978, Technické muzeum, Brno.
Goš, V., Novák, J., Karel, J., 1977: K počátkům lokace Rýmařova, Středověká archeologie a studium počátků měst, Archeologický ústav, Praha, 70—74.
Šaurová, D. 1980: Výrobní zařízení na keramikou v Konůvkách, Sborník ze semináře..., 101—112.
Vignatlová, J. 1980: Sborník referátů ze symposia „Slované 6.—10. stol.“, Břeclav-Pohansko 1978, 289—297.

Zusammenfassung

Charakteristik der Besiedlungsentwicklung Nordmährens im 8.—15. Jahrhundert

In Nordmähren wurden in der letzten Zeit drei grosse Rettungsforschungen an Fundstellen aus der slawischen Zeit und dem Mittelalter vorgenommen: Palonín — Landwirtschaftssiedlung aus dem 9.—10. Jh., Mohelnice — Töpfersiedlung aus dem 11.—13. Jh., Rýmařov, Bezručova ulice — Siedlung aus dem 13.—14. Jh. mit Belegen der Goldwäsche. Man kann also die Grundrisse der Behausungen, den Dorfverbauungstyp und die materielle Kultur feststellen.

In der slawischen Zeit baute man in Mähren oberirdische Blockhäuser, die seicht muldenförmige, mit schwarzem Lehm, Steinen und Mauerlehm gefüllte Gruben hinterlassen haben, wie beispielweise die 300 × 100 cm grosse und 10—14 cm tiefe Grube in Palonín. Zu einem grundlegenden Wandel kam es in der Gegend von Mohelnice um die Mitte des 13. Jahrhunderts, als man aufhörte, leichte oberirdische Bauten zu errichten und in vertieften Grubenhäusern mit schrägen Eingang zu wohnen begann. Diese Objekte sind aus Rýmařov und Loštice bekannt.

Im Laufe des 13. Jahrhunderts kam es auch zu markanten Änderungen der Dorfgrundrisse. Die Siedlung in Palonín bestand aus mehreren über die Untersuchungsfläche verstreuten Anwesen, in Mohelnice blieb der Wohnheil unbekannt und die Siedlung in Rýmařov bestand aus einer Reihe vertiefter Objekte. Auf dem Gebiet der materiellen Kultur setzte sich die Entwicklung in Nordmähren von der Slawenzeit bis in das Spätmittelalter ohne Brüche fort. Bei der Keramik lässt sich eine laufende typologisch-chronologische Reihe vom 9. zum 15. Jh. aufstellen, im 13. Jh. kam es nur zu einer Bereicherung der Produktion um neue Gefässformen und Dekortypen. In Nordmähren entstand ein eigenbürtiger keramischer Rayon, den man als

Nordmährischen Produktionsbereich zu bezeichnen pflegt. Sein bekanntester Vertreter war die sogenannte Lošticer Keramik.

Texte zu den Abbildungen:

Abb. 1. Palonín, Reste von Blockbauten, Objekt 100.

Abb. 2. Mohelnice, 12. Jh.; Loštice Nr. 15, 13. Jh.

Abb. 3. Mohelnice — Teil der Siedlung mit Graphitverarbeitungsgruben.